

Aportacions del DÉRom a l'etimologia catalana

Maria Reina Bastardas i Rufat (Universitat de Barcelona)

& Éva Buchi (ATILF/CNRS & Université de Lorraine)

1. Presentació

Aquestes línies, que dediquem a Beatrice Schmid, professora de català d'una de nosaltres i companya en el projecte PatRom (Cano González/Germain/Kremer 2004—) de les dues, s'inspiren en la nostra experiència en el DÉRom (*Dictionnaire Étymologique Roman*). Al mateix temps, representen una reflexió sobre la fertilitat de l'intercanvi científic entre etimologia panromànica i etimologia idioromànica¹ que pensem que és d'interès comú amb la nostra homenatjada. Concretament, aquest article té com a objectiu, basant-se en la comparació entre les etimologies del DECat i les proposades pel DÉRom, d'avaluar l'aportació d'aquest programa de recerca panromànic i europeu a l'etimologia catalana. S'analitzaran tant els significants com els significats dels ètims proposats en una i altra obra, la seva categoria gramatical, la seva pertinença a una varietat diasistemàtica del llatí, i, finalment, les datacions dels mots catalans presos en consideració.

Ja que en aquesta fase de treball del DÉRom es tracten els ètims panromànics o gairebé panromànics, és natural que, dels 38 ètims publicats, la majoria contingui un mot català. En realitat, els únics ètims que no contenen matèria catalana són */karpɪn-u/ s.f. 'arbre de la famille des bétulacées, au bois blanc et dur, aux fruits entourés de bractées trilobées, aux feuilles caduques, ovales et dentées (*Carpinus betulus* L.)', */ka'βall-a/ s.f. 'femelle du mammifère domestique appartenant à la famille des équidés, utilisé notamment comme animal de monture et de trait' i */barb-a² s.m. 'frère du père ou de la mère'. Els dos darrers, però, no són panromànics sinó que han trobat el seu lloc entre els articles publicats perquè s'han redactat simultàniament amb d'altres articles que sí que són d'abast general i que sí que contenen materials catalans (concretament, */barb-a/¹ s.f. 'ensemble des poils qui poussent au bas du visage de l'homme [sur le menton et les joues]; partie du visage située sous la lèvre inférieure et constituée par l'extrémité du maxillaire inférieur' i */ka'βall-u/ s.m. 'mammifère domestique appartenant à la famille des équidés, utilisé notamment comme animal de monture et de trait'). Uns altres articles on no és present el català són els corresponents a ètims que

¹ Per a aquest terme, cf. Buchi / Schweickard (2009: 101) i Buchi (2010a: 44) (francès *idioroman*); Buchi (2010b: 80) (castellà *idiorromance*). Pel que sabem, cat. *idioromànic*, calcat del francès, apareix aquí per primera vegada.

representen una variant morfològica irreductible d'un altre ètim, aquest sí amb representant català; es tracta de */a'pril-i-u/ s.m. 'mois qui suit mars et précède mai' i */as'kult-a-/ v.tr. 'tendre l'oreille vers ce qu'on peut entendre; accueillir avec faveur (les paroles de quelqu'un)'; els lexemes catalans sí que estan representats en els ètims */a'pril-e/ s.m. 'mois qui suit mars et précède mai' i */es'kult-a-/ v.tr. 'tendre l'oreille vers ce qu'on peut entendre; accueillir avec faveur (les paroles de quelqu'un)'. Per tant, l'únic article on pròpiament no és present el català ja que es tracta d'un ètim sense continuadors en aquesta llengua és */'karpɪn-u/.

El català, doncs, està a bastament representat en el DÉRom per poder fer una valoració de què aporta aquest projecte a l'etimologia catalana². Actualment (gener de 2011), els mots catalans que han estat tractats en els articles del DÉRom ja publicats són els que es troben en la taula que presentem a continuació. Molts més es troben en els articles en curs de redacció.

| Mot català, tal com es recull en el DÉRom | Ètim DÉRom (amb indicació de l'apartat [si és pertinent] i de l'autor[a] de l'article) | Ètim DECat |
|---|---|--|
| cat. <i>abril</i> (dp. ca 1283, DCVB; DECat 1, 18) | */a'pril-e/ s.m. 'mois qui suit mars et précède mai' (Victor Celac) | ll. APRĪLIS id. ³ — I ^a doc.: s. XIII (Llull, etc.) |
| cat. <i>agost</i> (dp. fin 13 ^e s., DECat 1, 72; DCVB) ⁴ | */a'gust-u/ s.m. 'mois qui suit juillet et précède septembre' (Victor Celac) | ll. vg. AGŪSTUS id., clàssic AUGŪSTUS, nom posat en memòria de l'emperador O. August — I ^a doc.: fi s. XIII, <i>VidesR.</i> |
| cat. <i>all</i> (dp. 1240 [Ayls pl.], SendraAranceles 26; DCVB; MollSuplement n ^o 162; DECat 1, 205) | */'ali-u/ s.amb. 'plante bulbeuse (liliacées) dont le bulbe est composé de caïeux à odeur forte et saveur piquante (<i>allium sativum</i>)': I. Substantif ambigène singulier > substantif masculin */'ali-u/ (Jan Reinhardt) | ll. ĀLIUM id. — I ^a doc.: s. XIV. |
| acat. <i>alla</i> (15 ^e s. [encore «vall de Boí»], DECat 1, | */'ali-u/: II. Substantif ambigène pluriel > substantif féminin | s.v. <i>all</i> (< ĀLIUM), en el paràgraf dedicat als |

² Vegeu Benarroch (en premsa) per al portuguès, Buchi *et al.* (2010) per al francès, Celac / Buchi (en premsa) per al romanès.

³ El DECat utilitza la notació «id.» per indicar que l'ètim té el mateix significat que el mot català que constitueix el lema de l'article; aquesta abreviatura, per cert, no apareix al llistat corresponent (1, XLV).

⁴ D'acord amb la pràctica del DÉRom, només se cita una forma típica per cada llengua i no pas les variants gràfiques o fonètiques que han existit en el temps o existeixen en diatopia. Per tant, formes com cat. dial. *bril* 'abril', o acat. *ahost* 'agost', no són citades en els dos primers articles que mencionem i el mateix criteri, lògicament, s'aplica als següents.

| | | |
|---|--|--|
| 205) | */'ali-a/ | derivats: <i>Alla</i> [s. XV i veg. <i>supra</i>] ⁵ |
| cat. <i>any</i> (dp. av. 1276, DECat 1, 337; DCVB) | */'ann-u/ s.m. 'durée conventionnelle délimitée par la succession des quatre saisons' (Victor Celac) | ll. ĀNNUS id. — <i>I^a doc.</i> : orígens |
| acat. <i>arma</i> (1200 — 15 ^e s., DECat 1, 318; DCVB s.v. <i>ànima</i> ; MollSuplement n ^o 208) ⁶ | */'an i m-a/ s.f. 'partie immatérielle des êtres; organe central de l'appareil circulatoire; partie renflée du tube digestif' (Uwe Schmidt) | ll. ANĪMA id., primitivament 'aire, alè, buf'; la forma hereditària fou <i>arma</i> en català [...] — <i>I^a doc.</i> : <i>arma</i> , c. l'a. 1200, Hom. d'Organyà |
| cat. <i>barba</i> 'barbe' (dp. 13 ^e s., DECat 1, 631-634; DCVB; MollSuplement n ^o 401) | */'barb-a/ ¹ s.f. 'ensemble des poils qui poussent au bas du visage de l'homme (sur le menton et les joues); partie du visage située sous la lèvre inférieure et constituée par l'extrémité du maxillaire inférieur': I. 'barbe' (Uwe Schmidt / Wolfgang Schweickard) | ll. BARBA 'pèl de la cara' — <i>I^a doc.</i> : orígens (escriptors del s. XIII, Llull, etc.) |
| cat. <i>barba</i> 'menton' (dp. 15 ^e s., DECat 1, 631-634; DCVB) | */'barb-a/ ¹ : II. 'menton' | |
| cat. <i>bava</i> (dp. 1371, DECat 1, 738; MollSuplement n ^o 354; DCVB) | */'baβ-a/ s.f. 'salive visqueuse qui s'échappe de la bouche d'une personne ou de la gueule d'un animal' (Christoph Groß / Wolfgang Schweickard) | ll. vg. BABA, mot expressiu creat pel llenguatge infantil amb la repetició de la síl·laba BA, per tal d'expressar el baveig, barrejat amb balbuceig, dels nens petits. — <i>I^a doc.</i> : 1371, 1390, Jacme Marc, Aversó; mj. s. XV, Curial |
| cat. <i>beure</i> (dp. fin 11 ^e s. [<i>beg</i> prèt. 3], DECat 1, 787; MollSuplement n ^o 462; DCVB) | */'b i β-e-/ v.tr. 'avalor un liquide' (Christoph Groß / Wolfgang Schweickard) | ll. BĪBĒRE id. — <i>I^a doc.</i> : orígens de l'idioma (<i>Homilies d'Organyà</i> , etc.) |
| cat. <i>cadena</i> (dp. 13 ^e s., DECat 2, 385; DCVB) | */'ka'ten-a/ s.f. 'succession d'anneaux engagés les uns dans les autres' (Christoph Groß) | ll. CATĒNA id. — <i>I^a doc.</i> : s. XIII, <i>Costums de Tortosa</i> , <i>Consolat de Mar</i> |
| acat. ¹ <i>cader</i> / ¹ <i>caer</i> (<i>ca</i> 1200 [<i>cader</i>] — fin 14 ^e s./15 ^e s. [<i>caer</i>], BofarullDocumentos 94 = DECat 2, 643) | */'kad-e-/ v.intr. 'être entraîné à terre en perdant son équilibre ou son assiette': I. Conjugaison en */'-e-re/ (Éva Buchi) | ll. CADĒRE id. — <i>I^a doc.</i> : <i>cader</i> c. 1200, Homilies; <i>caer</i> o <i>cazer</i> , segona meitat s. XIII [...] |
| cat. <i>carn</i> (dp. 2 ^e m. 11 ^e s., | */'karn-e/ s.f. 'substance molle | ll. CARO, CARNIS id. — <i>I^a</i> |

⁵ L'al·lusió «veg. *supra*» es refereix a la frase inclosa en el comentari general: «Crec que és el mateix que en diuen *alla* a les muntanyes de la Vall de Boí 'espècie de ceba que es fa espontània pels prats de la baixa muntanya' (1953, 1968)».

⁶ La forma del català actual, *ànima*, és un llatíisme i, per tant, no és tractada en aquest article. En tot cas, seria tractada en una fase ulterior del projecte, s.v. *anima*. Un dels avantatges de la notació fonològica dels ètims, és que permet fer una clara separació entre les formes patrimonials i els cultismes, que apareixerien amb un ètim corresponent a una forma escrita i no oral (vegeu Buchi en premsa: 4).

| | | |
|---|---|---|
| DECat 2, 577; MollSuplement n° 751; DCVB) | et fibreuse, enveloppée par la peau, et qui constitue les muscles de l'homme et des animaux; cette substance considérée comme aliment' (Christoph Groß) | <i>doc.</i> : orígens de l'idioma: «una soldada de carn», <i>doc.</i> de 1047-1098 |
| cat. <i>castanya</i> (dp. 1272, DECat 2, 624-625; DCVB) | */kas'tani-a/ ~ */kas'tɪni-a/ s.f. 'fruit du châtaignier': I. */kas'tani-a/ (Stella Medori) | ll. CASTĂNĚA id. [...] — <i>I^a doc.</i> : s. XIII, <i>Costums de Tortosa</i> |
| cat. <i>caure</i> (dp. ca 1400, DECat 2, 642; MollSuplement n° 611; DCVB; ALPI 31) | */'kad-e-/: II. Conjugaison en */-'e-re/ | ll. CADĚRE id. — <i>I^a doc.</i> : [...] <i>caure</i> , almenys des de c. 1400 |
| cat. <i>cavall</i> (dp. 1030, DECat 2, 647-650; DCVB) | */ka'βall-u/ s.m. 'mammifère domestique appartenant à la famille des équidés, utilisé notamment comme animal de monture et de trait' (Ana María Cano González) | ll. CABALLUS 'rossí', que de vegades designa un cavall gastat o de feina, altres vegades un cavall castrat, però que ja en llatí vulgar va començar d'aplicar-se ocasionalment, més tard, al cavall en general. — <i>I^a doc.</i> : 1030, etc. |
| cat. <i>cul</i> (dp. 14 ^e s., DECat 2, 1098; DCVB) | */'kul-u/ s.m. 'partie du corps de l'homme et de certains animaux qui comprend les fesses et le fondement' (Christoph Groß) | ll. CŪLUS id. — <i>I^a doc.</i> : orígens (s. XIV, etc.) |
| cat. <i>deu</i> (dp. av. 1315, DCVB; DECat 3, 104-107; ALPI 70) | */'dɛke/ num. card. 'neuf plus un' (Myriam Benarroch) | ll. DĚCEM id. — <i>I^a doc.</i> : orígens |
| cat. <i>escoltar</i> 'écouter' (dp. 1250, DCVB; DECat 3, 536-537) | */es'kult-a-/ v.tr. 'tendre l'oreille vers ce qu'on peut entendre; accueillir avec faveur (les paroles de quelqu'un)': I. 'écouter' (Uwe Schmidt) | ll. vg. *ASCULTARE, pronunciació reduïda del ll. AUSCULTARE id., la qual és la base comuna de les formes de totes les llengües romàniques [...] — <i>I^a doc.</i> : s. XIII [...] «s'hi combinà el canvi corrent de AS- inicial en <i>es-</i> » |
| cat. <i>escoltar</i> 'suivre' (dp. 1283 [<i>escoltats</i> part. p. pl.], DCVB; DECat 3, 536-537) | */'eskol't-a-/: II. 'suivre' | |
| acat. <i>far</i> (14 ^e s., ColomGlossari [variante minoritaire de <i>fer</i>]; RydbergFacere 26; Morel,R 15, 202; DCVB s.v. <i>fer</i> ; DECat 3, 954) | */'ɸak-e-/ v.tr. 'produire un effet à travers un travail manuel ou intellectuel: II. Type évolué (syncope en position proclitique renforcée par l'effet de l'analogie) */'ɸ-a-re/ (Éva Buchi) | |
| cat. <i>fe</i> (dp. 1283/1288 [<i>fê</i>], DECat 3, 948), <i>fenc</i> (1340 [<i>fen</i>], RasicoEstudis 42; dp. ca 1880 [«Olot i Besalú»], DECat 3, 948; MollSuplement n° 1441; | */'ɸen-u/ ~ */'ɸɛn-u/ s.amb. 'herbe fauchée puis séchée pour nourrir les animaux': I. */'ɸen-u/ (Jan Reinhardt) | ll. FĒNUM 'herba segada i seca per a aliment del bestiar' [...] — <i>I^a doc.</i> : <i>fe</i> , segles XIII-XX |

| | | |
|---|---|--|
| DCVB) | | |
| cat. <i>febrer</i> (dp. ca 1330, DECat 3, 922; DCVB) | */ ϕ e'βrari-u/ s.m. 'mois qui suit janvier et précède mars' (Victor Celac) | ll. FEBRUARIUS id. — <i>I^a doc.</i> : c. 1330, Muntaner |
| cat. <i>fer</i> (dp. 1030, DECat 3, 954; DCVB) ⁷ | */ ϕ ak-e-/ I. Type originel */ ϕ ak-e-re/ | ll. FACĒRE, pronunciat FÁERE en pronúncia ràpida en el llatí vulgar tardà, a causa del caràcter quasi-auxiliar d'aquest verb, d'on més tard <i>faire</i> , que donava regularment <i>fer</i> segons la fonètica catalana. — <i>I^a doc.</i> : orígens |
| cat. <i>herba</i> (dp. ca 1288 [<i>erba</i>], DECat 4, 776; DCVB; MollSuplement n ^o 1744) | */'erb-a/ ~ */'erβ-a/ s.f. '(ensemble des) plante(s) à tige non ligneuse qui forme(nt) le gazon des prés et des pâturages': I. */'erb-a/ (Jan Reinhardt) | ll. HĒRBA — <i>I^a doc.</i> : fi. s. XIII, Lull, <i>VidesR</i> |
| cat. <i>heura</i> (dp. fin 14 ^e s. [<i>edra</i>], DECat 4, 788-789; MollSuplement n ^o 1741; DCVB) | */'ɛder-a/ s.f. 'plante vivace (araliacées) à feuilles alternes toujours vertes et luisantes, fixées sur une tige ligneuse grimpante et se fixant sur les troncs d'arbres et le long des murs': I. */'ɛder-a/ (Jan Reinhardt) | ll. HĚDĚRA — <i>I^a doc.</i> : fi s. XV, Cauliac; la variant <i>edra</i> fi s. XIV |
| acat. <i>lleixar</i> (1237 — 15 ^e s., DCVB; DECat 3, 44-48) ⁸ | */'laks-a-/ v.tr. 'cesser ou s'abstenir de faire quelque chose': I. */'laks-a-/ (Cristina Florescu) | alteració de l'antic <i>lleixar</i> , provinent del ll. LAXARE 'eixamplar', 'afluixar, relaxar', derivat de LAXUS 'fluix, lax' [...] — <i>I^a doc.</i> : <i>lexar</i> , orígens (Homilies, etc); <i>dexar</i> , 1399, i predomina en la llengua escrita des de c. 1400 |
| cat. <i>llet</i> (dp. ca 1270, MollSuplement n ^o 1930; DCVB; DECat 5, 172-173) | */'lakt-e/ s.amb. 'liquide blanchâtre (opaque, légèrement sucré) sécrété par les glandes mammaires': III. Changement de genre: substantif féminin (Jérémie Delorme) | ll. vg. LACTE (ll. clàssic LAC, LACTIS) — <i>I^a doc.</i> : orígens |
| cat. <i>llor</i> (dp. 1309 [<i>lor</i>], DECat 5, 261-264; DCVB) | */'laur-u/ s.m. 'arbuste de la famille des lauracées à feuilles persistantes, lancéolées, luisantes et aromatiques (<i>Laurus nobilis</i> L.)' (Jan Reinhart / Julia Richter) | ll. LAURUS id. — <i>I^a doc.</i> : 1309 (<i>AlcM</i>) |
| cat. <i>maig</i> (dp. av. 1276, DECat 5, 372; MollSuplement n ^o 2078; | */'mai-u/ s.m. 'mois qui suit avril et précède juin' (Victor Celac) | cinquè mes de l'any, del ll. MAJUS id. — <i>I^a doc.</i> : orígens |

⁷ Sobre l'article */ ϕ ak-e-/ del DÉRom i el que suposa en relació a l'etimologia catalana, vegeu Bastardas i Rufat (en premsa).

⁸ La forma actual *deixar* no és regular respecte de l'ètim proposat i, per tant, no es recull en aquest article.

| | | |
|---|---|--|
| DCVB) | | |
| cat. <i>març</i> (dp. 1250, DECat 5, 467; DCVB) | */'mart-i-u/ s.m. 'mois qui suit février et précède avril' (Victor Celac) | ll. MARTIUS nom del mateix mes, consagrat pels pagans a <i>Mars, Martis</i> , déu de la guerra — <i>I^a doc.</i> : orígens |
| cat. <i>mont</i> (dp. fin 12 ^e / déb. 13 ^e s. [vieilli], DECat 5, 835-836; DCVB; MollSuplement n ^o 2270; MollMartíGramàtica-Històrica § 57) ⁹ | */'mɔnt-e/ s.m. 'importante élévation de terrain' (Victor Celac) | MUNT, del ll. MONS, MONTIS 'muntanya'. — <i>I^a doc.</i> : <i>mont, Homilies; munt</i> , ja més sovint en Llull |
| cat. <i>oir</i> (dp. ca 1100 [<i>odir</i>], DECat 6, 39; DCVB) | */'aud-i-/ v.tr. 'percevoir par l'ouïe' (Christoph Groß) | ll. AUDĪRE id. — <i>I^a doc.</i> : <i>Hom. Organyà</i> , que duu formes de l'etapa anterior com <i>odir</i> [...]; <i>oir</i> en Desclot, <i>Cròn.</i> , cap. 167; Llull, etc. |
| cat. <i>pont</i> (dp. av. 1315, DECat 6, 691-692; DCVB) | */'pɔnt-e/ s. m. 'ouvrage permettant de franchir une dépression ou un cours d'eau en reliant les deux bords de la dépression ou en enjambant le cours d'eau' (Marta Andronache) | ll. PONS, PŌNTIS id. — <i>I^a doc.</i> : orígens (Llull, etc.) |
| cat. <i>venjar</i> (dp. 13 ^e s., DCVB; MollSuplement n ^o 3408; DECat 9, 119) ¹⁰ | */'βɪndɪk-a-/ v.tr. 'faire échapper (quelqu'un) à un danger; dédommager moralement (quelqu'un) en punissant (son) offenseur': II. 'venger' (Victor Celac) | ll. VĪNDĪCĀRE 'reivindicar, reclamar', 'deslliurar', 'venjar' — <i>I^a doc.</i> : s. XIII |
| cat. <i>vinassa</i> 'ràpe' (dp. fin 13 ^e s., DECat 9, 252; ALF 1620 p 795 ['marc de raisin']; DCVB) | */'βi'n-aki-a/ s.f. 'produit du pressurage du raisin': I. Sens primaire: 'produit du pressurage du raisin', I.1. Singulier: */'βi'n-aki-a/ (Jérémie Delorme) | s.v. <i>vi</i> (< VĪNUM), en el paràgraf dedicat als derivats: <i>vinassa</i> 'mares del vi' [fi s. XIII] |

Basarem, doncs, els nostres comentaris en alguns d'aquests exemples.

2. Apreciació general

Davant d'aquest llistat, un lector es pot plantejar algunes preguntes; potser les que vénen més fàcilment al cap, o als llavis, serien «quina necessitat hi ha de reconstruir els ètims en notació fonològica?» i, sobretot, «què es pot dir de mots bàsics com el català *abril, carn* o *cavall* que no sigui ja conegut?». Sobre la primera d'aquestes qüestions els directors del projecte i també altres col·laboradors n'han tractat en diverses publicacions

⁹ El cat. *muntanya* (dp. av. 1276, DCVB; DECat 5, 836), que ha suplantat tant *mont* com el més tardà *munt*, es tractarà en l'article */'mon't-ani-a/ que està en curs de redacció per part de Victor Celac.

¹⁰ I, en nota, «Nous suivons Coromines in DECat 9, 119 pour considérer ce lexème comme héréditaire, contrairement à REW₃ et FEW 14, 470b, qui optent pour un gallicisme. — La forme de l'infinitif représente une réfection d'après *venjo* prés. 1 (< protorom. */'βɪndɪk-o/), cf. BadiaGramàticaHistòrica § 87: "Sobre aquestes formes de present s'han elaborat els infinitius *venjar* [...], *menjar* [...], que no procedeixen de VINDICARE, *MANDICARE"».

(per exemple Andronache 2010; Buchi 2010c; en premsa; Buchi / Schweickard 2009; 2010; Heidemeier en premsa). Es tracta d'una cosa tan senzilla com posar remei a una manca de conseqüència que la romanística ha arrossegat des de fa temps; un cop s'ha establert que les llengües romàniques són, en els mots patrimonials, producte d'una transmissió oral ininterrompuda (premissa que, creiem, no discutirà ningú), l'únic camí metodològicament possible és cercar un ètim amb una forma oral, ètim que només es pot trobar per mitjà de la reconstrucció, ja que, certament, no tenim documentació de formes orals del protoromànic. L'asterisc, doncs, en el marc del DÉRom no indica que la forma de l'ètim no està documentada (cosa altrament també certa), sinó que ha estat obtinguda mitjançant un procés de reconstrucció.

No es tracta només que l'etimologia romànica s'integri així en el mateix quadre metodològic que l'etimologia de les altres llengües indoeuropees (i no indoeuropees). Es podria argumentar que en el cas de les llengües romàniques concorren circumstàncies excepcionals (l'existència d'una forma escrita de llatí) que justificarien una metodologia diferent. Però justament ens sembla que l'existència documental d'una forma escrita de llatí ha pertorbat d'una manera prou clara el desenvolupament de la ciència etimològica romànica. En donem només un parell d'exemples: tots els diccionaris etimològics catalans i també d'altres llengües romàniques remetent curiosament a unes formes llatines en nominatiu mentre que els seus autors, i lectors, són ben conscients que en la major part dels casos els mots romànics no tenen relació amb una forma de nominatiu llatina; tots els diccionaris distingeixen curiosament entre les formes documentades en llatí i les no documentades (aleshores marcades amb un asterisc). Aquestes darreres formes són sovint etiquetades de «llatí vulgar»; ara bé, si estem d'acord en que el llatí vulgar és el llatí parlat, l'assumpció implícita seria que hi ha mots romànics procedents d'un llatí escrit i mots procedents d'un llatí parlat, cosa que en realitat no pretén ningú: la majoria d'autors assumeixen que una forma no documentada serà una forma més tardana però això no és pas el que indiquen amb l'etiqueta «llatí vulgar». De manera que hi ha una contradicció entre el que molts diccionaris etimològics «diuen» (que els substantius catalans procedeixen del nominatiu, que la majoria del lèxic hereditari procedeix del llatí escrit) i el que en realitat «voldrien dir» o «haurien de dir»; entre el que els autors realment saben i tenen intenció de transmetre, i el que els fa dir la pràctica heretada en etimologia romànica. Posar remei a aquesta contradicció és una de les aportacions del DÉRom.

Vegem ara, responent a la segona pregunta, aspectes concrets per als quals el DÉRom pot aportar alguna cosa a l'etimologia catalana i comencem per reprendre la qüestió de les varietats del llatí.

3. Varietats de llatí

3.1. El fantasma de l'oposició llatí / llatí vulgar

Entre els ètims del DECat que hem recollit en el quadre, n'hi ha quatre que s'etiqueten com a «ll. vg.»: són AGŪSTUS, BABA, *ASCULTARE, i LACTE. En el DECat, tres d'ells es contraposen a una forma «ll.» («llatina»; entengui's llatina escrita); l'altre, BABA, sense asterisc malgrat que no sembla que estigui documentada, s'explica com a «mot expressiu creat pel llenguatge infantil». Dels altres, AGŪSTUS i *ASCULTARE ens semblen casos significatius pel que fa al progrés metodològic que suposa el DÉRom. Els dos corresponen a formes amb un diftong inicial AU- en llatí seguit d'una */ɔ/ en la síl·laba següent; en els dos casos les formes romàniques pressuposen un ètim amb el diftong reduït a */a/. Però, mentre que el primer es troba documentat des del segle primer després de Crist (Celac 2008-2010 *in* DÉRom s.v. */a'gʊst-u/), el segon només ho és des del segle II després de Crist (Schmidt / Schweickard 2008-2010 *in* DÉRom s.v. */askʊl't-a-/). Segurament aquesta és una circumstància casual, que no sembla que justifiqui un tractament diferent (notació amb asterisc o sense).

Hi ha encara un altre cas similar, però no exactament idèntic. Pel DECat el mot català *febrer* procedeix d'una forma llatina (entengui's clàssica) FEBRUARIUS sobre la qual, en un article anòmal per la seva brevetat, no es fa cap més comentari. Ara bé, l'article DÉRom (Celac 2008-2010 *in* DÉRom s.v. */ϕe'βrari-u/) mostra que no hi ha cap forma romànica que es pugui remuntar a aquest ètim sinó que totes, i fins i tot els préstecs fets a llengües no romàniques, es remunten a */ϕe'βrari-u/, forma sense la vocal /u/ darrera el grup */βr/. En realitat, el mot *febrarius* es troba en inscripcions de diverses procedències geogràfiques i en l'Appendix Probi.

El recurs sistemàtic a la reconstrucció i l'assumpció, no tàcita sinó portada a terme en la realitat del discurs del diccionari, que les llengües romàniques són el resultat de la transmissió ininterrompuda d'una llengua oral eviten aquestes diferències en el tractament dels ètims, diferència que es basa en fets contingents.

3.2. Els ètims dins de la variació llatina

El recurs a la reconstrucció també permet de situar els ètims dels lexemes catalans dins de les diferents varietats de llatí. El llatí, com a llengua viva, coneixia la variació

diatòpica, diastràtica, etc. Més enllà de la ineficaç dicotomia llatí / llatí vulgar, el caràcter panromànic del DÉRom permet situar els ètims dels diferents mots catalans en un o altre tipus de llatí en el seu origen: així, el masculí *pont* s'explica en l'article corresponent com a pertanyent a una àrea on aquest gènere és una innovació (Andronache 2008-2010 *in* DÉRom s.v. */pɔnt-e/); el verb del català antic *lleixar* es situa entre les llengües que remunten a una variant acrolectal del llatí (* /lak's-a-re/) davant de la variant basilectal (* /lak's-i-a-re/) (Florescu 2008-2010 *in* DÉRom s.v. */lak's-a-/), etc. Situar els mots catalans dins la Romània, procediment tan estimat per Coromines, permet situar-ne l'origen dins de les diferents varietats de llatí.

4. Qüestions de morfologia

La incomoditat metodològica que provoca la constant referència al llatí escrit en els diccionaris etimològics tradicionals es posa sobretot de manifest en aquells substantius imparisíl·labs, on el nominatiu té una síl·laba menys que l'acusatiu, i en altres casos de discrepància formal important entre el nominatiu i l'acusatiu. En aquests, apareix la necessitat d'al·ludir a una altra forma: vegeu, per exemple, en el quadre els ètims proposats per Coromines els casos de CARO, CARNIS; MONS, MONTIS; o PONS, PONTIS. Finalment, per al català *llet* el DECat proposa «ll. vg. LACTE (ll. clàssic LAC, LACTIS)». El tractament diferent per aquest darrer cas és possible que obeeixi al fet que en llatí està documentada una forma analògica de nominatiu LACTE. Sigui com sigui, és cert que la pràctica del DÉRom, reconstruint la forma protoromànica d'on realment procedeixen els mots romànics, evita aquests malabarismes etimològics: partir de */karn-e/, */lakt-e/, */mɔnt-e/, */pɔnt-e/, que són els ètims d'on realment procedeixen els mots catalans (i d'altres llengües romàniques), és senzillament més pràctic i, sobretot, més real. Direm només de passada que, encara que sembli paradoxal, el llatí escrit tal com ens ha estat transmès no és una llengua real sinó una convenció altament codificada; la llengua real és justament la parlada, la que no tenim documentada (Quetglas 2007: 79)¹¹.

Un altre aspecte és l'establiment de quina és la llengua en la que s'ha creat un mot: si prenem el cas de *vinassa* segons la tercera columna del quadre que hem establert, se'n deduiria que és un mot creat a l'interior del català; igualment per *alla*. Per Coromines implícitament serien productes de una derivació idioromànica¹². En canvi, en l'article

¹¹ «El latín vulgar, simplemente, no existe. Lo que sí existe es el latín y, a su lado, el latín literario».

¹² Cal dir, no obstant, que la pràctica lexicogràfica del DECat fa que s'inclouin en un mateix article formacions diverses creades en diverses llengües (llatí o català) en diverses èpoques.

*/βi'n-aki-a/ Jérémie Delorme demostra que hi ha tota una sèrie de mots romànics que cal explicar a partir d'aquest ètim i no com a formació sufixal idioromànica¹³.

5. Significat dels ètims

Molt sovint, el DECat indica el significat de l'ètim llatí per «í.d.», entenent-se, per tant, que el mot llatí té el mateix significat que el mot català que encapçala l'article. En el DÉRom es posa particular cura en dotar els ètims d'un significat que permeti explicar totes les formes que es remunten a aquest ètim. El criteri semàntic pot fer que un article presenti una subdivisió en el seu interior com és el cas de l'article */barb-a/¹ 'conjunt de pèls que neixen a la part inferior de la cara de l'home; prominència de la cara corresponent a la mandíbula inferior'. Observem que, per aquest article, el DECat no es limita al succint «í.d.» que trobem en altres articles per definir el significat del mot de l'ètim sinó que explica 'pèl de la barba'; però, aleshores, el que s'està dient implícitament és que el significat 'mentó' seria una evolució individual de cada llengua; per simple economia sembla més encertat pressuposar que aquesta evolució semàntica és ja del protoromànic més que no pas suposar que l'han fet la gran majoria de llengües romàniques individualment.

Encara que aquest cas no afecti al català, observarem que la redacció del DÉRom ha generat un article amb l'ètim */barb-a/² s.m. 'oncle' el significat, categoria gramatical i aerologia del qual el feien irreductible amb l'article */barb-a/¹ substantiu femení.

6. Datació del lèxic català

Què aporta el DÉRom a la datació dels mots catalans? Certament no sembla que en ple segle XXI s'hagin de fer grans descobertes que facin remuntar les datacions dels mots catalans gaire enrere en els segles. I aquesta tampoc no és la missió ni l'objectiu d'un projecte panromànic com el DÉRom. Però sí que els redactors del projecte recullen les primeres documentacions esmentades en les obres (diccionaris, bases de dades) de referència i les indiquen amb una indicació de segle o d'any. Això, si més no, posa remei a l'ambigüitat de la típica formulació corominiana «des dels orígens», ambigüitat que, però, acostuma a resoldre's més enllà de l'article amb la indicació d'una font concreta.

De totes maneres, en ocasions els redactors del DÉRom tenen l'oportunitat de proporcionar una nova primera datació, extreta, per exemple, d'edicions de textos. Així,

¹³ Hi ha, d'altra banda, una sèrie de llengües romàniques que han rebut mots d'aquest tipus com a préstec a partir d'una altra llengua romànica.

en l'article */ali-u/ Jan Reinhardt dona una documentació de 1240 per al català *all*, mentre que la lexicografia etimològica catalana (DECat, DCVB) donava 1252.

El DÉRom, d'altra banda, posa cura especial en datar la darrera documentació dels mots que avui en dia ja no existeixen en la llengua. En general, els diccionaris etimològics posen molta més cura en la documentació de la primera ocurrència d'un mot que no pas en la certificació de la seva fi. Així doncs, per a mots etiquetats com «acat.» (= 'català antic') com *arma* s.f. 'ànima' o *caer* v.intr. 'caure', el DÉRom proposa una darrera datació. Per descomptat que aquesta dada podrà ser objecte de rectificació per part dels especialistes en català, però constitueix un punt de partida per a futures millores.

7. Conclusió

Després d'aquesta reflexió sobre les aportacions de l'etimologia panromànica a l'etimologia idioromànica catalana, es fa aparent que els beneficis pertanyen sobretot al domini dels ètims (varietats del llatí a la qual pertanyen, la seva morfologia, el seu significat), però també al domini dels lexemes catalans (pel que fa a la seva datació). Esperem que la nostra homenatjada trobarà en aquest article algun motiu d'il·lusió com a catalanista i com a romanista. *Ad multos annos!*

8. Bibliografia

ALF = Gilliéron, Jules / Edmont, Edmond (1902—1920), *Atlas linguistique de la France (ALF)*. Paris: Champion.

ALPI = Navarro Tomás, Tomás (dir.) (1962), *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

Andronache, Marta (2010), «Le Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom): une nouvelle approche de l'étymologie romane», *Dacoromania* 15, 129-144.

BadiaGramàticaHistòrica = Badia i Margarit, Antoni M. (1994³ [1981¹]), *Gramàtica històrica catalana*. València: Tres i Quatre.

Bastardas i Rufat, Maria Reina (en premsa), «El català i la lexicografia etimològica panromànica», en E. Casanova *et al.* (eds.), *Actes del 26é Congrès Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques (València 2010)*. Berlin/New York: de Gruyter.

Benarroch, Myriam (en premsa), «L'apport du DÉRom à l'étymologie portugaise», en E. Casanova *et al.* (eds.), *Actes del 26é Congrès Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques (València 2010)*. Berlin/New York: de Gruyter.

Buchi, Éva (2010a), «Pourquoi la linguistique romane n'est pas soluble en linguistiques idioromanes. Le témoignage du *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)*», en C.

- Alén Garabato *et al.* (eds.), *Quelle linguistique romane au XXI^e siècle?* Paris: L'Harmattan, 43-60.
- (2010b), «Protorromance e idiorromance en los derivados asturianos en *de-* y en *des*», en A. M. Cano González (ed.), *Homenaxe al Profesor Xosé Lluis García Arias*. Oviedo: Academia de la Llingua Asturiana, vol. 1, 79-94.
- (2010 c), «Where Caesar's Latin does not belong: a comparative grammar based approach to Romance etymology», en Ch. Brewer (ed.), *Selected Proceedings of the Fifth International Conference on Historical Lexicography and Lexicology held at St Anne's College, Oxford, 16-18 June 2010*. Oxford: Oxford University Research Archive (<http://ora.ox.ac.uk/objects/uuid%3A237856e6-a327-448b-898c-cb1860766e59> [pdf, 05/09/2011]).
- (en premsa), «Cent ans après Meyer-Lübke: le *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom) en tant que tentative d'arrimage de l'étymologie romane à la linguistique générale», en E. Casanova *et al.* (eds.), *Actes del 26é Congrès Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques (València 2010)*. Berlin / New York: de Gruyter.
- Buchi, Éva / Chauveau, Jean-Paul / Gouvert, Xavier / Greub, Yan (2010), «Quand la linguistique française ne saurait que se faire romane: du neuf dans le traitement étymologique du lexique héréditaire», en F. Neveu *et al.* (eds.), *Congrès Mondial de Linguistique Française — CMLF 2010*. Paris: Institut de Linguistique Française (<http://dx.doi.org/10.1051/cmlf/2010025> [pdf, 05/09/2011]), 111-123.
- Buchi, Éva / Schweickard, Wolfgang (2009), «Romanistique et étymologie du fonds lexical héréditaire: du REW au DÉRom (*Dictionnaire Étymologique Roman*)», en C. Alén Garabato *et al.* (eds.), *La Romanistique dans tous ses états*. Paris: L'Harmattan, 97-110.
- (2010), «À la recherche du protoroman: objectifs et méthodes du futur *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom)», en M. Iliescu *et al.* (eds.), *Actes du XXV^e Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Innsbruck, 3-8 septembre 2007)*. Berlin/New York: de Gruyter, vol. 6, 61-68.
- Cano González, Ana María / Germain, Jean / Kremer, Dieter (dir.), 2004—, *Dictionnaire historique de l'anthroponymie romane. Patronymica Romanica* (PatRom). Tübingen: Niemeyer.
- Celac, Victor / Buchi, Éva (en premsa), «Étymologie-origine et étymologie-histoire dans le DÉRom (*Dictionnaire Étymologique Roman*): coup de projecteur sur quelques trouvailles du domaine roumain», en A. Overbeck *et al.* (eds.), «*Alba pratalia*

araba... ». *Romanistische Studien zum 65. Geburtstag von Günter Holtus*. Berlin/New York: de Gruyter.

DCVB = Alcover, Antoni Maria / Moll, Francesc de Borja (1930—1962), *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Miramar.

DECat = Coromines, Joan (1980—2001), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial.

DÉRom = Buchi, Éva / Schweickard, Wolfgang (dir.) (2008—), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)*. Nancy: ATILF (<http://www.atilf.fr/DERom>).

FEW = Wartburg, Walther von *et al.* (1922—2002), *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine darstellung des galloromanischen sprachschatzes*. Bonn / Heidelberg / Leipzig-Berlin / Basilea: Klopp / Winter / Teubner / Zbinden.

Heidemeier, Ulrike (en premsa), «Vom REW zum DÉRom», *Romanistik in Geschichte und Gegenwart*.

MollMartíGramàticaHistòrica = Moll, Francisco de Borja / Martí, Joaquim (2006² [1952¹]), *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València.

MollSuplement = Moll, Francesc de B. (1928—1931), *Suplement català al « Romanisches Etymologisches Wörterbuch »*. Barcelona: Biblioteca Balmes.

Quetglas, Pere J. (2007), «El punto de partida. Lengua latina y ‘latín vulgar’», en J. E. Gargallo Gil / M. R. Bastardas (eds.): *Manual de lingüística románica*. Barcelona: Ariel, 71-80.

REW₃ = Meyer-Lübke, Wilhelm (1930—1935³ [1911—1920¹]), *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Winter.